

بررسی تاریخی احزاب سیاسی ایران

سه شنبه 5 مهر 1384

تاریخ احزاب سیاسی ایران را می‌توان به پنج دوره مشخص تقسیم کرد:

دوره اول:

از زمان مشروطه (1284) تا به قدرت رسیدن رضاخان (1304)؛ این عصر دوره اول تحزب در ایران بوده که عمدتاً عناصر منورالفکر در راس آن قرار داشتند و رهبری جنبش‌های این دوره بدست این قشر بوده‌است. البته شایان ذکر است که قبل از نهضت مشروطه نیز انجمن‌ها و دسته‌هایی به صورت مخفی و غیرعلنی فعالیت داشتند که نمی‌توان نام حزب را بر آنها گذاشت. بدین دلیل اکثر مورخان ایران معاصر، نهضت مشروطه را عامل به وجود آمدن احزاب سیاسی می‌دانند. اگر این سخن از جهت تاریخی صحیح باشد، تأییدی بر تئوری‌هایی است که پیرامون پیدایش احزاب سیاسی توسط صاحب‌نظران بیان شده است. در هر حال در این دوره پر آشوب، فضای جامعه ایران - متأثر از فعالیت‌های آزادیخواهان- برای فعالیت احزاب و دسته‌های سیاسی مناسب بوده و گروهی نیز از این فضا نهایت استفاده را بردند.

دوره دوم:

دوره سلطنت رضاخان (1304 تا 1320)؛ عصر دیکتاتوری خشن رضاخان، یکی از سیاه‌ترین دوران‌های حاکمیت استبداد و استعمار بر ایران است. که در این دوره نه تنها اجازه هرگونه فعالیت آزاد از احاد ملت گرفته شده بود، بلکه به حریم زندگی خصوصی آنها نیز انوا ع تجاوز و تعدی روا داشته می‌شد. در این دوران سیاه، با توجه به اصلاحات رضاخانی که در اکثر آنها اصلاحات تنها در لفظ عمل موجود بود نه در نفس آن، باعث بروز خفقان سیاسی-دینی گردید که خود سرمنشأ بسیاری از جنبش‌ها و قیام‌های مذهبی نوده مردم در آینده گردید. در این دوره در کنار جو اختناق شدید و سخت‌گیری‌های زائد الوصف، نیروهای مذهبی به شدت در انزوا قرار گرفتند، البته قابل ذکر است که عناصر و نیروهای ملی و غیر وابسته به دربار رضاخان نیز موفقیتی بهتر از آنان نداشتند، و تنها آنهایی حق حیات و حضور در صحنه سیاست و جامعه را داشتند که مراتب ارادت خویش را به دربار ابراز می‌کردند و یا بطور مستقیم از جانب دولت‌های خارجی، بخصوص انگلستان پشتیبانی می‌شدند. طبعاً در این دوره احزاب سیاسی نیز هیچ‌گونه فعالیتی نداشتند، زیرا اصولاً رضاخان اعتقادی به احزاب وابسته و میدان دادن به آنها نداشت.

دوره سوم:

از سقوط رضاخان تا کودتای آمریکایی 28 مرداد (شهریور 1320 تا مرداد 1332) را شامل می‌شود که شاهد شکل‌گیری دوره دوم تحزب در ایران بوده است. احزاب و جریان‌های سیاسی و فکری در این عصر عمدتاً دارای سه گرایش عمده «لیبرالیستی و ملی‌گرایانه»، «دینی و سنتی» و «مارکسیستی و کمونیستی» بوده‌اند که اکثراً به دلیل عدم اقتدار شاه جوان و حاکم شدن جو نسبتاً آزاد بر جامعه بیشترین بهره را از این فضا بردند و به همین دلیل یکی از مهمترین دوره‌های تحزب در ایران را پدید آوردند که نکات بسیاری برای توضیح و تشریح و تأمل در آن موجود است.

دوره چهارم:

از کودتای ننگین 28 مرداد تا قیام 15 خرداد 43. بطور کلی می‌توان فعالیت‌های احزاب این دوره را به دو دسته عمده تقسیم نمود؛ احزاب مستقل و احزاب وابسته به دربار. که همانطور که از این تقسیم‌بندی پیداست فعالیت احزاب سیاسی غیر وابسته در این زمان، غیرعلنی و بسیار کم‌رنگ بوده است. از این رو می‌توان این دوره را دوره خاموشی احزاب سیاسی ایران نیز نامید؛ زیرا اولاً، محمدرضا شاه پس از کودتای 28 مرداد، تحت نظر و سلطه مستشاران آمریکایی نوع جدیدی از دیکتاتوری را ترویج کرد. ثانیاً، نیروها و عناصر مردمی نیز در اثر شکست نهضت ملی شدن نفت و عدم برنامه ریزی صحیح دولت ملی، و نیز اشتباهات فاحش نیروهای روحانی در جریان نهضت ملی، دوره فترت را سپری می‌کردند. ثالثاً، با جدایش نیروهای نخبه و ملی‌گرا از روحانیت، تا حدودی زیادی قاطبه و پشتوانه مردمی خود را از دست دادند.

دوره پنجم:

آغاز سلسله جنبش‌ها و قیام‌های مردم از سال 42 تا به ثمر رسیدن آن در بهمن ماه سال 57. ویژگی‌های این دوره:

- الف) شکست جریان حزب بازی رژیم پهلوی و تاسیس حزب واحد فراگیر رستاخیز
- ب) فعالیت‌تر شدن نیروها و جنبش‌های دینی-اسلامی به رهبری آیت‌الله خمینی
- ج) ظهور جریان‌های روشنفکرانه و گاه‌التقاطی و جذب قشر عمده‌ای از جوانان
- د) فعالیت مخفیانه نیروها و گروه‌های چپ‌گرا و ملی‌گرا

در قسمت‌های بعد به توضیح و بسط بیشتر این ادوار و فعالیت 73 ساله احزاب به صورت کامل‌تر خواهیم پرداخت.

(بخش پنجم: مبانی فکری احزاب ایران)

*منابع

شناسنامه تشکلی‌ها و احزاب سیاسی، 1377، وزارت کشور.
احزاب سیاسی در ایران، شورای پژوهشگران، 1373، مهر.
اسناد احزاب سیاسی ایران، بهروز طیرانی، 1376، سازمان اسناد